

ARZ ARTÚR
Harc és összeomlás

ARZ ARTÚR

Harc és összeomlás

Az Osztrák–Magyar Monarchia
vezérkari főnökének emlékirata
az első világháborúról

A fordítás alapjául szolgáló mű:
Generaloberst Arthur Baron Arz:
Kampf und Sturz der Kaiserreiche.
Johannes Günther Verlag, 1935, Wien und Leipzig

Fordította
Kisfaludy-Péter Elemér
(1942)

*A fordítást az eredetivel egybevetette és átdolgozta,
Arz Artúr életének időrendi áttekintését készítette*

Dr. Ligeti Dávid

Előszó
Dr. Balla Tibor

Szerkesztette
Bogdanov Edit

ISBN 978-963-544-352-9

Minden jog fenntartva

© Kossuth Kiadó 2021

© Dr. Ligeti Dávid 2021

© Dr. Balla Tibor 2021

*Hűséges háborús bajtársaimnak emlékezésül
a legnagyobb átélt események idejére.*

1934 októberében,

Arz vezérezredes,
a Vezérkar utolsó főnöke

Tartalomjegyzék

Előszó	11
Bevezetés	28
Ferenc József, a békefejedelem	30
A háború okai, háborús felelősség	35
A Balkán-kérdés	36
A török forradalom – A Balkán-szövetség	37
A trónörökös meggyilkolása és ennek következményei	38
A fővezérlet kérdése	39
A Schlieffen-terv	41
Megjegyzések a háború első időszakához	42

A HÁBORÚ

Az 1914-es háborús év

A keleti és nyugati csaták	49
A marne-i csoda	51
Harc az orosz gőzhenger ellen – Limanowa	52
Visszapillantás	54

Az 1915-ös háborús év

A kárpáti csata – A gorlicei áttörés. Mackensen diadalútja	55
Olaszország belépése a háborúba	57
Mackensen offenzívájának folytatása	58
Új elhatározások előtt	59
Szerbia meghódítása	60
A harcok a délnyugati hadszíntéren	61
Visszapillantás 1915-re	62

Az 1916-os háborús év

Az utak elválnak	63
Hibás elhatározások súlyos következményei	65
Románia belépése a háborúba. A közös főparancsnokság	66
Visszapillantás 1916-ra	67
Az első békeajánlat	67
A helyzet és a haderők áttekintése	68

Az 1917-es háborús év

Első intézkedések. A korlátlan tengeralattjáró-háború	71
Az orosz összeomlás	74
Az oroszok támadása. Galícia és Bukovina felszabadítása	76
Az 1917-es Isonzó-csaták	76
Helyzet, harcok és csaták a nyugati hadszíntéren	80
Elmulasztott békelehetőség	81
Úton a békéhez keleten	82

Az 1918-as háborús év

Döntés a nagy nyugati offenzíváról	83
A tehermentesítő támadás délnyugaton	83
A keleti béke és incidensek	86
A nagy harc nyugaton	87
Békekísérlet	89
Bulgária és Törökország kiesése	90
A központi hatalmak békeajánlata	94
A manifesztum és következményei	95
A vég	98
Néhány szó ellenség és barát harci tapasztalatáról és harcra termettségéről	104
Zárszó.....	111

FÜGGELÉK

Visszaemlékezések és kiegészítések

Károly császár és király hadsereg-főparancsnokként	114
A szövetséges császárok	119
Frigyes főherceg	125
Jenő főherceg tábornagy	130
József főherceg tábornagy	134
József Ferdinánd főherceg vezérezredes	138
Hadvezéri működése	139
Limanowa	140
Gorlice	143
Közös és állandó szenvedésünk a kárpáti fronttal	145
Döntés előtt	147

Mackensen diadalmenete	148
A gorlice–tarnóvi áttörés	149
Mi legyen ezután?	153
Erdély felszabadítása	155
Conrad tábornagy távozása	158
Kinevezésem a Vezérkar főnökévé	164
Viszonyom a politikához	169
Hogyan jutottunk Flitsch és Tolmeinig?	173
Elmulasztott békealkalom	184
A vég felé	186
Az 1918. évi osztrák–magyar nyári támadásra	
vonatkozó kérdések és feleletek	191
Emlékezés a hadseregre	199
Arz Artúr életének időrendi áttekintése	200

Előszó

A történészek körében mára egyértelmű konszenzus alakult ki abban a kérdésben, hogy az 1914 augusztusa és 1918 novembere között, több mint négy éven át zajló Nagy Háború a 20. század egyik legmeghatározóbb eseménye, mélyreható következményeit tekintve pedig annak őskatasztrófája volt. Az első világháború centenáriuma alkalmából az elmúlt esztendőkből egy kisebb könyvtárat megtöltő publikáció látott napvilágot mind külföldi, mind pedig magyar szerzők tollából. A korszak és annak meghatározó szereplői iránti nem szűnő érdeklődést mutatja, hogy a százéves évforduló lezárulását követően is folyamatosan jelennek meg a világháború kiemelkedő személyiségeinek életrajzait vagy éppen visszaemlékezéseit a nagyközönséggel megismertetni kívánó könyvek.

Joggal merülhet fel a kérdés a kötetet kézbe vevő olvasó részéről: miért érdekes számunkra Báró Arthur Albert Arz von Straussenburg vezérezredes, a közreadott visszaemlékezés szerzőjének személye? A válasz kézenfekvő és egyszerű: az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregét az első világháború idején egy 1200 fős tábornoki kar irányította, amelynek Arz egyik prominens képviselője, a birodalom fegyveres erejének utolsó vezérkari főnöke és megbízott főparancsnoka, az első világháború egyik legismertebb és legsikeresebb osztrák–magyar hadvezére, valamint meghatározó

személyisége volt. Neve (1903-tól Arz Artur formában használta)* elsősorban a szakembereknek, vagyis a korszakkal foglalkozó történészeknek, valamint az első világháború története iránt érdeklődő elkötelezett olvasóközönségnek cseng ismerősen, a laikus számára azonban kevésbé. Ezen nincs mit csodálkoznunk, hiszen Arz tábornok életútjáról korábban főként német nyelvterületen kiadott művek láttak napvilágot, s az életéről készült, szakmai szempontból korrekt magyar nyelvű összefoglalásra egészen 2019-ig kellett várnunk.**

Az Arz tábornok jelen kötetben közreadott visszaemlékezésében történő elmélyedés előtt feltétlenül hasznos megismerkednünk életpályájának fontosabb csomópontjaival, első világháború alatti tevékenységével, valamint személyiségével. Mindezek áttekintése nélkül valószínűleg nehezebben érthetők meg a memoárjában leírtak.

Életútja, katonatiszti és tábornoki pályafutása a korszakban jellemzőnek, de semmiképpen nem átlagosnak mondható. 1857. június 16-án született Nagyszébenben, Karl Arz von Straussenburg magyar királyi postamester, majd később magánzó, valamint Luise Pfaffenhuber fiaként, erdélyi szász értelmiségi családban. A „von Straussenburg” nemesi előnevét a későbbi tábornok evangélikus lelkész nagypapa hagyta örökségként családjára.

Noha Arz Artur a történelmi Magyarország területén született és magyar állampolgár volt, identitását tekintve azonban sokkal inkább a magyarországi szász kisebbség értékrendjével azonosult.

* Az Artúr változat az 1920-as és 1930-as években divatos névmagyarosítási hullám miatt terjedhetett el.

** Ligeti Dávid: *Előre, Arz! A Monarchia Vezérkarának utolsó főnöke, báró Artur Arz von Straussenburg cs. és kir. vezérezredes élete és pályafutása*. Kriterion Könyvkiadó, 2019, Kolozsvár.

Mindez későbbi katonatiszti pályafutásának alakulását nem befolyásolta, hiszen a Monarchia fennállása idején a fegyveres erő tisztikarában semmilyen jelentőséget nem tulajdonítottak a nemzeti-ségi és a vallási hovatartozásnak. Magyarországhoz és a magyarokhoz való kötődése szinte folyamatosan tapintható volt. Erdélyt és szülővárosát mindig is szűkebb otthonának tekintette, továbbá jó néhány magyar kiegészítésű alakulatot és csapatot irányított tiszti pályája során, annak ellenére, hogy csak a szolgálati igényeknek megfelelően tudott magyarul. (A pusztán alapszintű magyar nyelvtudásnak persze nem is érezte hátrányát, mivel a dualista állam közös hadseregében a német volt a szolgálati és a vezényleti nyelv.) A Monarchia 1918. őszi felbomlása és utódállamokra történt szétesése után viszont már döntő fontosságúvá lépett elő a születés helye, így fordulhatott elő, hogy Arz erdélyi születése okán és az impériumváltás következtében román állampolgárrá lett. Élete utolsó kilenc évében az új Magyarország hatóságai biztosítottak számára tisztességes nyugellátást, s annak állampolgáraként hunyt el Budapesten, ahol sírja ma is megtalálható.*

A későbbi táborkok iskoláit Nagyszebenben végezte, majd 1870–1871-ben Drezdában volt vendégtanuló. 1872 és 1876 között középfokú tanulmányait a helyi evangélikus líceumban folytatta, ahol érettségi vizsgát tett, majd 1876–77-ben a nagyszebeni jogakadémia első évfolyamát abszolválta jeles eredménnyel.

Arz már gyermekora óta kacérkodott a katonai pályával, és egyévi önkéntesnek jelentkezett a nagyszebeni császári és királyi 23. számú tábori vadászzászlóaljba, ahol szolgálatát 1876. október 1-jén kezdte meg. Egyévi önkéntesként 12 hónap aktív szolgálattal

* Erről bővebben lásd a kötet végén *Arz Artúr életének időrendi áttekintését.* (A szerkesztő megjegyzése.)

letudta a kötelező hároméves katonaidőt, nem kellett a kaszárnyában laknia, kiképzése alatt mentesült a legkimerítőbb gyakorlatok, valamint az őrszolgálat kötelezettségei alól. További kiváltságot jelentett, hogy a szolgálat mellett lehetősége nyílt civil tanulmányok folytatására. 1877 szeptemberében tartalékos tiszti vizsgát tett Nagyszébenben, majd 1877. november 1-jén tartalékos hadnaggyá nevezték ki. Eldöntötte, hogy hivatásos tiszti pályára lép. A hadseregben előírt hivatásos tiszti kiegészítő vizsga letétele után 1878. június 1-jén hadnaggyá lépett elő a 23. tábori vadászszázalóban. Hivatásos tiszti karrierje közel 21 évesen indult, amely a szokásos tiszti pályákhoz képest két-három éves lemaradást jelentett, mivel ő nem katonaiskolából érkezett. Ez a tény a későbbiekben azonban már nem jelentett hátrányt. 1883. május 1-jén főhadnaggyá avasztották alakulatánál.

Arz 1885 őszén kezdte meg tanulmányait a Monarchia vezérkari elitjét képző intézményben, az 1852 óta működő bécsi császári és királyi Hadiiskolában, amely rendkívül szigorú követelményeket állított a hallgatók elé. Miután 1887 októberében kiváló eredménnyel abszolválta a záróvizsgát, karrierje lendületes kezdetet vett.

A hadiiskolai tanulmányok befejezése után, a hadseregben érvényes előírásoknak megfelelően Arz különböző vezérkari beosztásokban szolgált, ahol a vezérkari szolgálat hadosztály és hadtest szinten ellátandó feladatait sajátította el a Monarchia egymástól távol eső szegleteiben, a boszniai Banjalukától és Szarajevótól kezdve Olmützön át, egészen Bécsig. Mindeközben egyre magasabb rendfokozatokba (korabeli megnevezéssel rangokba) nevezték ki: 1890-ben százados, 1896-ban őrnagy, 1898-ban pedig alezredes lett.

Folyamatos vezérkari beosztásait (a haderőben uralkodó szokásoknak megfelelően) 1901 októberében egy másfél évig tartó csa-

pattishti szolgálattal szakították meg, amelyet a 34. közös gyalogezred 1. zászlóaljának parancsnokaként teljesített Kassán, s közben 1902 májusában ezredessé lépett elő.

1903 februárjától igen komoly beosztást kapott Bécsben: a császári és királyi Vezérkar (személyügyekkel és a katonai közigazgatás ügyeivel foglalkozó) Igazgatási Osztályára került, majd 1903 áprilisában annak főnökévé nevezték ki, így Friedrich Beck vezérkari főnök egyik jobbkeze lett.

1908. november 1-jén Arzot a Monarchia fegyveres erejében rendszeresített legalacsonyabb tábornoki rangba léptették elő, s az újdonsült vezérőrnagy a budapesti császári és királyi 61. gyalogdandár irányítását vette át. 1912. május 1-jén kinevezett altábornagyként Miskolcra került, ahol a 15. közös gyaloghadosztályt irányította. Alig egy év múlva igen fontos megbízatást kapott, 1913 áprilisától a bécsi közös Hadügyminisztérium csoportfőnöke lett. Ő irányította a mozgósítás, a felvonulás, valamint a csapatok felszerelésének ügyét.

Arz – tiszti pályafutását főbb pályatársaiéval összevetve – szokásos vezérkari tiszti karriert futott be 1914 előtt. Vezérkari beosztásait néhány éves csapattishti szolgálat tette változatosabbá, s megszerzett ismereteit a minden év őszén a jól bevált sémák szerint végrehajtott, általában az uralkodó vagy a trónörökös részvétele mellett lezajlott, több hétig tartó császárgyakorlatokon tehette próbára.

Az Osztrák–Magyar Monarchia legtöbb hadvezéréhez és tábornokához hasonlóan Arz életútjának egyetlen háborúja, és nem mellékesen életre szóló meghatározó élménye a kortársak által csak Nagy Háborúként említett első világháború volt. A korábban a kényelmes vezérkari beosztásokhoz és a békebeli garnizonélethez szokott, valamint a sematikus gyakorlatokon edződött tábornok

számára a háború kitörése megfelelő alkalmat és lehetőséget teremtett pályájának, továbbá tisztai karrierjének felemelkedésére és kiteljesedésére, annak végén pedig a Monarchia fegyveres ereje vezérkari főnöki beosztásának elnyerésére. A háború kirobbanása nélkül, békeidőben Arz valószínűleg hadtestparancsnokként, valamint gyalogsági tábornokként fejezte volna be nyugdíjazással végződő pályafutását.

A háború a közös Hadügyminisztériumban kezdődött el számára: a mozgósításért felelős csoportfőnökként ő irányította a Monarchia csapatainak frontra szállítását.

1914. szeptember 2-án az orosz hadszíntéren harcoló 15. közös gyaloghadosztály parancsnokává nevezték ki, amely az osztrák–magyar 4. hadsereg alárendeltségében vett részt a győztes komaróvi ütközetben. A tábornok alig kezdte el az oroszok által megtépzott divízió újjászervezését, amikor október 7-én a kassai állomáshelyű császári és királyi VI. hadtest megbízott parancsnokává nevezték ki. Arz volt az első altábornagyi rangot viselő generális, akit hadtest élére állítottak.

A tábornok első jelentős győzelmét az 1914. decemberi limanowai csatában aratta hadtestével: az osztrák–magyar 4. hadsereg jobbszárnyán nemcsak az orosz Bruszilov tábornok erőinek támadását állította meg, hanem erőteljes ellentámadást is végrehajtott, s ezáltal stratégiai fontosságú győzelmet ért el, az orosz arcvonal pedig összeroppant. A limanowai csata után a mozgóháború is véget ért Arz számára, a front Gorlice környékén megmerevedett.

A központi hatalmak orosz fronton elért legnagyobb győzelme, az 1915. májusi gorlicei áttörés során, Arz VI. hadteste ismét az események középpontjába került. Május 2-án délelőtt tíz órakor megindult az osztrák–magyar és a német csapatok támadása, melynek során Arz 12. gyaloghadosztályának alakulatai a valóságos erődít-

ménnyé alakított és az orosz védelem kulcspontját képező Pustki-magaslatot foglalták el. A 39. honvéd gyaloghadosztály a Wiatrowki-magaslatot vette birtokba, majd megkezdődött a cári csapatok üldözése. A nap végére sikerült áttörni az orosz védelmi vonalakat.

A gorlicei áttörés a központi hatalmak átfogó és sikeres hadművelet-sorozatát indította el, amely egészen augusztus végéig tartott. Arz – 1915. május végétől a VI. osztrák–magyar hadtest kinevezett parancsnokaként és az August von Mackensen tábornagy vezette német 11. hadsereg alárendeltségében – csapatai részt vettek Galícia nagy részének visszafoglalásában, a Közép-Lengyelországban kialakult orosz frontkiszögellés felszámolásában, majd 1915. augusztus 22. és 26. között Breszt-Litovszk erődjének elfoglalásában. Arz teljesítménye figyelemreméltó, hiszen csapatai folyamatosan harcolva mintegy 650 km-t tettek meg május eleje óta, a hadtest ezen időszak alatt 75 000 hadifoglyot ejtett.

A sikereknek köszönhetően Arz Arturt 1915. szeptember 1-jén gyalogsági tábornokká léptették elő. Kívívta a szövetséges parancsnokság elismerését is: 1915 júniusában a II. osztályú, júliusában pedig az I. osztályú *Német Vaskeresztet*, 1915 októberében az igen rangos, porosz *Pour le Mérite* kitüntetést vehette át, melyhez később (1917 novemberében) a tölgyfalombokat is megkapta.

A tábornoknak azonban a harctéri kudarcokkal is szembesülnie kellett. Az 1916. június 4-én megindított Bruszilov-offenzíva során az orosz haderő 400 km kiterjedésű frontvonalon indított általános támadást. A cári csapatok Luck mellett áttörték az osztrák–magyar 4. hadsereg arcvonalát, a VI. hadtest 39-es honvéd gyaloghadosztályát az ellenség gyakorlatilag egy hét alatt megsemmisítette, a honvédek megközelítőleg 80 százalékos veszteséget szenvedtek el. A szövetséges németek támogatásának következményeként Arz csupán 20 km-es visszavonulásra kényszerült, s a hadtest megme-

nekült az összeomlástól. A Bruszilov-offenzíva a generális – orosz hadszíntéren elszenvedett – legkomolyabb kudarca volt.

Arz tábornok neve az 1916. augusztus 27-én bekövetkezett Erdély elleni román támadás után (az osztrák–magyar 1. hadsereg frissen kinevezett parancsnokaként) szorosán összeforrott a tartomány és szülőföldje védelmével. A tízszeres erőfölényben lévő román csapatok előrenyomulását a védők sikeresen lelassították, majd a Falkenhayn tábornok vezette német 9. hadsereg beérkezett erőivel együtt nyolc hét alatt a határon túlra szorították az ellenséget. A tábornok a hadműveletek alatt tanúsított bátor magatartásáért 1917 márciusában a *Lipót Rend Nagykeresztje hadidíszítményekkel és kardokkal* kitüntetést kapta. Szülővárosában a lelkes szász közösség utcát is elnevezett róla. A VI. hadtest parancsnokaként Limanowánál, Gorlicénél és Breszt-Litovszk bevétele során kivívott győzelmei, továbbá Erdély 1916-os sikeres védelmének jutalmaként vehette át 1917. augusztus 14-én a *Mária Terézia Katonai Rend Parancsnoki Keresztjét*.

1917. március 1-jén a Monarchia új uralkodója, I. (magyar királyként IV.) Károly Arz tábornokot az osztrák–magyar haderő vezérkari főnökévé nevezte ki. 1864 óta ő volt az első vezérkari főnök, aki a Magyar Királyság területéről származott. Az uralkodó azért választotta őt, mert személyében egy nagy tehetségű és sikeresen működő harctéri parancsnokot látott. Arz minden tekintetben megfelelt uralkodója elvárásainak: nem kezdeményezett hosszú politikai vitákat, támogatta uralkodója törekvéseit, és szoros kapcsolatokat ápolt a német szövetséggel.

Az uralkodó melletti saját szerepét a következőképpen summázza visszaemlékezéseiben: „A Monarchia uralkodójaként és főparancsnokként egyesítette kezében a legfelsőbb politikai és katonai hatalmat. Én katonai tanácsadóként álltam az oldalán, feladatom az

volt, hogy a tábori hadseregek hadműveleteit vezessem, miután javaslataimat és terveimet a császár jóváhagyta, és minden dolgot ellássak, ami ezzel a tevékenységgel járt. A császár volt a Legfelsőbb Hadúr és hadsereg-főparancsnok, de a felelősséget minden rendelkezéséért és vállalkozásáért nekem kellett viselnem.”

Az 1917-es évben a Monarchia hadserege Arz irányításával jelentős sikereket ért el. A délnyugati – vagy közismertebb nevén az olasz – fronton az osztrák–magyar csapatoknak 1917. május–júniusban a 10., illetve augusztus–szeptemberben a 11. isonzói csatában – hatalmas veszteségek és némi területvesztés árán – sikerült megállítaniuk az olasz offenzívát.

Az orosz hadszíntéren 1917. június végén megindult a Kerenszkij-offenzíva, amelynek következtében az orosz csapatok Zborów térségében az osztrák–magyar 2., Stanislau térségében pedig a 3. hadsereg védelmi vonalát törték át. Arz kezdeményezésére július 19-én a németekkel közösen ellencsapást indítottak, mellyel elhárították az ellenséges offenzívát, augusztus folyamán pedig kiűzték az utolsó orosz erőket is a Monarchia területéről. A Kelet-Galícia és Bukovina felszabadítását eredményező hadműveletek Arz vezérkari főnökségének első számottevő sikerét is meghozták.

A dunai birodalom uralkodója különböző címek és rangok, valamint magas rangú kitüntetések adományozásával is honorálta vezérkari főnöke sikereit: 1917 áprilisában magyar bárói rangra emelték, 1917 júniusában a császári és királyi 23. tábori vadászászlóalj tulajdonosa lett, az uralkodó 1917. augusztusi felterjesztése alapján Arzot a magyar főrendiház élethossziglani tagsággal ruházta fel. 1917. július végén a *Katonai Érdemkereszt* I. osztályát, 1917. október végén a *Nagy Katonai Érdemérmét* kapta, mindkettőt hadidíszítményekkel és kardokkal.

1917. szeptember 2-án megindult annak a hadműveletnek az előkészítése, amely Arz vezérkari főnöki működésének legnagyobb fegyvertényét, a caporettói áttörést eredményezte. 1917. október 24-én hatalmas erejű tüzérségi előkészítés után, reggel 8 órakor támadásba lendült a 7 német és 8 osztrák–magyar hadosztályból álló 14. német hadsereg gyalogsága, estére elfoglalta Caporetto városát, 32 km szélességben és 6 km mélységben áttörte a szemben álló 2. olasz hadsereg arcvonalát, amely két nap múlva felbomlott, az összes isonzói arcvonalon harcoló osztrák–magyar csapattest pedig támadásba ment át. Cadorna a visszavonuló olasz erőket a Piave folyó mögé vonta vissza, melynek partját a központi hatalmak őket üldöző csapatai november 10-én érték el. Az offenzíva egészen november végéig tartott, a központi hatalmak szilárd frontvonalat alakítottak ki a Piave mentén. Az olasz hadsereg vesztesége közel 700 000 fő, a szövetségesek hadizsákmánya pedig tekintélyes (3152 löveg, 1732 aknavető, 300 000 puska, 3000 géppuska, 1600 gépkocsi) mennyiségű volt. A caporettói áttörés hadászati sikert hozott (csak a két évvel korábbi gorlicei diadalhoz volt mérhető), de nem változtatta meg döntően az olasz fronton kialakult helyzetet, hiszen Olaszország antantsegítséggel a vereség után talpra állt és folytatta a háborút.

Arz tábornok Caporetto után egy nagyon ritka elismerésben részesült, 1917 novemberében II. Vilmos német császár a porosz királyi 157. gyalogezred főnökévé tette. Érdemei elismeréseképpen 1918. február 9-én I. (IV.) Károly pedig vezérezredessé léptette elő.

A vezérkari főnök hivatali ideje alatt az utolsó siker, az osztrák–magyar részvétel volt Ukrajna megszállásában 1918 tavaszán. 1918. február végétől az osztrák–magyar csapatok két hét alatt 500 km-t nyomultak előre. Március 13-án a központi hatalmak bevonultak

Odesszába, biztosítva az Ukrajnában rekvirált gabonaszállítmányok behajózását.

A Monarchia utolsó nagy offenzívájára 1918 júniusában az olasz hadszíntéren került sor. Az Arz által követett stratégia, vagyis az erők szétforgácsolása a támadás során, a haderő vereségéhez vezetett. Az 1918. június 15-én indult hadművelet folyamán az osztrák-magyar csapatok több ponton átkeltek a Piavén, a túlsáton hídfőket alakítottak ki, s elfoglalták a Montello-magaslat nagyobbik részét – a támadás azonban hamar kifulladt. A piavei átkeléssel egyszerre, Dél-Tirolban indított támadás még aznap összeomlott az olasz, a francia és a brit védők tüzeiben. Június 19-én a megáradt Piave elsodorta az utánpótlást biztosító hadi hidakat, így a folyón már átkelt erők kritikus helyzetbe kerültek. A veszteségek egyre nőttek, június 20-án a vezérkari főnök (uralkodói parancsra) végül az offenzíva leállításával mellett döntött. 24-ére a csapatokat mindennél visszavonták a Piave bal partjára. A harcok a folyó torkolatánál egészen július 7-ig tartottak. A Monarchia összes vesztesége a hadművelet során 150 000, az antantcsapatoké 90 000 katona volt. Az osztrák-magyar haderő annyira meggyöngült, hogy véglegesen elveszítette támadó képességét. A kudarc ellenére 1917 őszének hódításaiból semmi nem veszett el, a front 1918. október végéig ugyanott húzódott, mint egy évvel korábban. A vezérkari főnök a piavei katasztrófa után háromszor is felajánlotta lemondását, elismerve ezzel a hadvezetés felelősségét, ám az uralkodó azt nem fogadta el.

A piavei balsiker Arz és a hadsereg számára egyaránt a végső vereség nyitányát jelentette. Arz 1918 őszén már látta a központi hatalmak haderőinek elkerülhetetlen összeomlását. 1918. október 24-én az antant támadást indított a Piave mentén. Az ún. vittoria-venetói csata első négy napján a Monarchia lerongyolódott és

demoralizált csapatai vitézül helytálltak. A frontáttörés végül 28-án következett be. Arz kezéből azokban a napokban kicsúszott a vezetés, a frontvonalban harcolókat nem lehetett leváltani, illetve számukra az utánpótlást biztosítani. Az osztrák–magyar haderő a felbomlás jeleit mutatta.

Október 28-án Arz utasította a Viktor Weber gyalogsági tábornok vezetésével már október elején felállított fegyverszüneti bizottságot, hogy kezdje meg az olaszokkal a tárgyalásokat. A november 3-án Padovában aláírt fegyverszünet következtében a Monarchia csapatai aznap délután 15 órakor beszüntették a harcot, azonban Pietro Badoglio olasz altábornagy ragaszkodott ahhoz, hogy az csak 24 óra elteltével lépjen életbe. A háború utolsó napján közel 400 000 osztrák–magyar katona esett ily módon olasz hadifogságba.

A vezéreztudós katonai pályafutásának csúcsát 1918. november 3-án érte el, amikor az uralkodó az osztrák–magyar fegyveres erők főparancsnokává nevezte ki, de ő azt nem fogadta el és a felajánlott beosztást azonnal átadta Kövess Hermann tábornagynak. Ugyanakkor megbízott főparancsnokként vitte a hivatali ügyeket Kövess november 11-én Bécsbe történt megérkezéséig.

A háború végével Arz aktív katonai pályafutása is véget ért. 1918. december 1-jén a Monarchia számos tábornokával együtt nyugálmányba helyezték, azt követően Bécsben élt.

A trianoni békeszerződés ratifikálásával Arz román állampolgár lett, nyugdíját is Románia biztosította. 1923. április 1-jén azonban az erdélyi, bánáti, valamint bukovinai illetőségű volt császári és királyi katonatiszti nyugdíjak fizetését a román állam megtagadta. A tábornok megsegítésére az egykori tábornokok és vezérkari tisztek pénzalapot hoztak létre, amelyből szerény összegű havi segélyt kapott, hogy fenntarthassa magát. 1926 júniusában Horthy Miklós

kormányzó döntése nyomán Magyarország vállalta a tábornok nyugdíjának kegydíjként való kifizetését, mégpedig 1925 novemberétől visszamenőleg. Arz az átlag magyar nyugdíj 80 százalékát kapta, amely tisztességes megélhetést biztosított számára, azt minden hónapban személyesen kellett felvennie Budapesten.

1927. április 26-ától Arz Artur a *Mária Terézia Katonai Rend* rendi káptalanjának elnöke lett, és ezt a funkcióját haláláig betöltötte. Ebbéli tevékenysége révén a Rend történelmének zárófejezete is a nevéhez köthető.

1932 elején a tábornok – hivatalosan – Magyarországra költözött. Ennek ellenére, mivel nem érezte otthonosan magát a magyar fővárosban, inkább Bécsben tartózkodott. 1933-ban magyar állampolgárságot kért és kapott.

Az idős és beteg generálist 1935 májusától Budapesten, a Gyáli úti helyőrségi kórház különszobájában kezelték, ahol 1935. július 1-jén elhunyt.

Temetésére 1935. július 4-én került sor a Kerepesi úti temetőben katonai tiszteletadás mellett. Földi maradványait a főváros által adományozott díszsírban helyezték örök nyugalomra. Vele a Habsburg-monarchia egyik utolsó jelentős katonai vezetője és táborno-ka szállt sírba.

Arz személyének, vezetői és parancsnoki kvalitásainak megítélése – annak ellenére, hogy a Nagy Háború vége, a dunai birodalom katonai összeomlása, valamint a padovai fegyverszünet megkötése is egybefonódott nevével – a legújabb történeti kutatások és feldolgozások fényében a korábbiakhoz képest már sokkal árnyaltabb. Kortársai szerint is fejlett diplomáciai érzékkal megáldott, éles eszű, bajtársias, abszolút lojális, szorgalmas, tehetséges katonatiszt volt, aki csapattisztként és frontparancsnokként is kiválóan megállta a helyét. A Monarchia egyik legsikeresebb hadvezérei közé tarto-

zott a Nagy Háború első három évében; különösen a limanowai csatában, valamint a gorlicei áttörés során nyújtott teljesítménye nevezhető kiemelkedőnek. Hadvezéri képességeit a német szövetséges társ is nagyra értékelte.

Vezérkari főnökként a Monarchia fegyveres erejének irányítását több mint másfél éven keresztül látta el, ezen időszak alatt a császári és királyi haderő kiszorította ellenségeit a dualista állam területéről, sikeresen elhárítva két olasz, valamint a Kerenszkij-offenzívát. Arz nevéhez köthető Ausztria–Magyarország egyik legnagyobb első világháborúban aratott győzelme, a caporettói áttörés is. Kitüntetései jelentős részét a harcmezőn szerzett érdemeinek és sikereinek köszönhette, azok közül a *Mária Terézia Katonai Rend parancsnoki keresztje*, valamint a porosz *Pour le Mérite* emelhetők ki. Stratégiai képességei hivatali elődjéhez, Franz Conrad von Hötzendorf tábornagyhoz képest viszont átlagosnak mondhatók, ezért sem tudott teljes mértékben megfelelni a vezérkari főnöki beosztásából adódó kihívásoknak.

Arz a politikai küzdőtéren meglehetősen járatlan és irányítható személyiség volt. Az uralkodóhoz fűződő feltétlen hűsége nem minden esetben jelentette a IV. Károly politikájával való egyetértést – 1918 januárjában például ellenállt az uralkodó környezetéből származó azon terveknek, melyek szerint a fontosabb miniszteri posztokat a birodalom osztrák felében megbízható tábornokok vették volna át, továbbá elutasította a császári és királyi hadsereg kettéválasztásának, vagyis az önálló magyar hadsereg létrehozásának tervét – azonban ez nem jutott el soha a nyílt konfrontációig. A tábornok legkimagaslóbb erényei és eredményei a szervezés terén nyilvánultak meg, hiszen 1917–1918 folyamán sikeresen újjászervezte a Monarchia fegyveres erejét, amely munkája eredményeként ütőképesebbé vált 1914-es állapotához képest. A haderő az

ellátási nehézségek ellenére 1918 őszéig az összes fronton sikeresen kitartott, sőt még akkor is folytatta a küzdelmet, amikor az Osztrák–Magyar Monarchia államalakulatként már nem is létezett.

* * *

A jelen kötetben közreadott, magyarul *Harc és összeomlás* címet viselő visszaemlékezést (eredeti címe: *Kampf und Sturz der Kaiserreiche*) Arz tábornok 1934-ben, a Nagy Háború kitörése után 20 évvel vetette papírra, s 1935-ben jelent meg németül a Günther kiadó gondozásában, Bécsben és Lipcsében.

A könyv 1942-ben *A központi monarchiák harca és összeomlása* címmel megjelent magyar fordítása már a második világháború idején látott napvilágot. Érthető, ha a korabeli magyar olvasóközönség a háborús közegben érdeklődéssel fogadta a Monarchia hét évvel korábban eltávozott egyik utolsó tábornokának és első számú katonájának emlékiratát. Akkor az egy emberöltővel korábbi dicsőséges harcok felelevenítése erőt adhatott, kitartásra buzdíthatott a korábban nem tapasztalt borzalmakat hozó újabb világháború során.

A kötet jelenlegi kiadásával a mai olvasók már egy átdolgozott, könnyen olvasható és jól értelmezhető szöveggel bíró változatot vehetnek kezükbe.

Mennyiben más Arz visszaemlékezése a többi osztrák–magyar tábornok és politikus két világháború közötti időszakban megjelent memoárjával összevetve és mi teszi művét különlegessé? Elsősorban az, hogy szerzője nem csupán személyes tapasztalatainak, élményeinek és saját szerepének kidomborítására koncentrál, hanem tágabb összefüggésben értelmezi a háború előzményeit és történéseit, tökéletesen érzékelve a Monarchia korlátozott katonai,

politikai és gazdasági lehetőségeit, behatárolt mozgásterét a központi hatalmak szövetségi rendszerén belül és a világban.

Arz műve az első világhétség hadtörténeti, politika- és gazdaságtörténeti összefüggéseire rávilágító, azokat közérthetően elemző, felbecsülhetetlen értékű forrás. Megismerhetjük belőle az első világháború előzményeit, kirobbanásának kiváltó okait, a háborús felelősség problémakörét, a hadvezetés által kidolgozott haditerveket. A kronológia sorrendjében kirajzolódnak előttünk a világhétség főbb hadműveletei, elsősorban a Monarchia, másodsorban pedig a német szövetséges szempontjából. Foglalkozik az osztrák–magyar haderő ütőképességével, körüljárja a szembenálló szerb, montenegrói, orosz, olasz, román hadsereg, továbbá a szövetséges török és bolgár haderő harci értékét.

Markáns véleményt fogalmaz meg a korszak meghatározó személyiségeiről, így például I. (IV.) Károlyról, a Monarchia uralkodójáról és hadsereg-főparancsnokáról (bár abszolút lojalitása szinte minden sorában tetten érhető), összehasonlítva őt II. Vilmos német császárral, Ferdinánd bolgár cárral, valamint V. és VI. Mehmed török szultánokkal. Ízelítőt kapunk abból is, hogyan ítéli meg a Monarchia fontosabb katonai vezetőinek, egykori tábornoktársainak (Frigyes, Jenő, József Ágost és József Ferdinánd Habsburg főhercegek) háborús szereplését és teljesítményét.

A kötet számos fontos adalékkal és kiegészítéssel szolgál a Monarchia fegyveres erejének működésére, az osztrák–magyar hadvezetőség által indított hadműveletek megtervezésére, előkészítésére és lefolyására, a harctéri vereségek távolságtartó megítélésére, az uralkodó által hozott politikai és katonai döntések következményeire, a németekkel ápolt szövetségesi viszony értékelésére, a szerző politikához fűződő viszonyára, a háború végén zajlott fegyver-

születi tárgyalásokra, a birodalom katonai vereségére és szétesésére vonatkozóan.

Arz néhol kritikát is megfogalmaz az egyes elhibázott katonai döntésekkel kapcsolatban, s saját vezérkari főnöki tevékenységének visszafogott és önkritikus bírálatával is találkozhatunk a visszaemlékezésben. Néhány esetben megtudjuk azt is, hogy milyen tényezők motiválták a lényeges elhatározások meghozatalában, a haditervek kidolgozásában és végrehajtásában.

A memoárt végigolvasva kirajzolódik előttünk egy számos pozitív tulajdonsággal felvértezett tábornok képe, aki (sok más tábornok és tisztársához hasonlóan) a végsőkéig hű maradt az általa szolgálta birodalomhoz és uralkodójához. Vérbeli katonaként határozottan kiáll amellett, hogy a haderő nem volt hibás a háború elvesztéséért. A csapatok vitézségét, a katonai vezetők rátermettségét egy pillanatra sem kérdőjelezi meg művében.

Mivel a szerző a Monarchia egyik legismertebb és a Nagy Háború idején kulcsszerepet játszó katonai vezetője, hadvezére, ezért visszaemlékezését alapvetően történelmi és dokumentációs tanulmányként határozhatjuk meg, amely főleg a Habsburg-monarchia utolsó két évtizedéről szól. Egyáltalán nem véletlen, hogy még ma is az első világhéges történetéről szóló számos történelmi tanulmány és kötet forrásanyagául szolgál.

Bízom abban, hogy a kötetben leírtak az olvasók minél szélesebb táborának ismereteit gazdagítják majd, és ezáltal is sokan kapnak kedvet az első világháború időszakát feldolgozó magyar, valamint idegen nyelven megjelent művek, memoárok tanulmányozásához.

*Prof. Dr. habil. Balla Tibor ezredes
Nemzeti Közszoigálati Egyetem*

Bevezetés

Húsz év telt el az óta a robbanás óta, amely lángba borította a világot. A négyéves pusztító háború szétszakította az államokat és népeket összefűző kapcsokat mérhetetlen nyomort és szenvedést zúdítva a világra. A kemény, igazságtalan békeszerződések a világváltságig fokozták az ínséget, és olyan állapotokat teremtettek, amelyek nem sok reményt nyújtanak a világ megbékélésére. Ellenkezőleg, a mai feszült viszonyok veszedelmesen hasonlítanak az 1914. évi helyzethez. Érthető ezért, hogy főleg az újabban felserdült nemzedék élénken érdeklődik a világháború okai és lefolyása iránt.

Ám a kiváló, részben még csak megjelenőfélben levő szakművek, tanulmányok és életrajzok, valamint értékes részletleírások ritkán vagy egyáltalán nem hozzáférhetőek a nagyközönség számára. A hivatásának élő fiatalabb nemzedéknek nincsen elegendő ideje terjedelmes háborús művek olvasására, ezért a világháborút rövid, könnyen hozzáférhető áttekintő művekből kívánja megismerni. Ez a mű ennek az igénynek akar megfelelni.

Munkám a háború okainak rövid áttekintése után vázolja a szövetséges hadseregek hősi harcait és különös figyelemmel tárgyalja annak az osztrák–magyar véderőnek csodálatra méltó teljesítményeit, amelynek részei az összeomláskor minden harctéren mélyen

bent álltak az ellenség földjén. Ez világos bizonyítéka a csapatok vitézségének és a vezetés rátermettségének.

A legfontosabb haditervek és hadműveletek ismertetése és egyes vezetők jellemzése után, barát és ellenség harci értékének rövid tárgyalásával zárul a könyv.

1934 októbere

Arz vezérezredes

Ferenc József, a békefejedelelem

Ferenc József császár és király hosszú, változatos és a legsúlyosabb válságokkal teli uralkodása folyamán kimutatta azt a páratlan kötelességtudásból fakadó igyekezetét, hogy népeit a maga megítélése szerint és országai legkülönbébb érdekeinek legteljesebb tekintetbevételével kormányozza. Mint őszinte békeszeretettől áthatott uralkodó, soha hódító szándékot nem táplált. Jogosan nevezhetjük Európa legbékésebb szándékú fejedelmének. Békeszeretét igazolja a történelem. Így Berlinben 1872 szeptemberében a „három császár találkozásán” I. Vilmos császárral és II. Sándor cárral a béke és a fennálló viszonyok állandósítására közös politikában állapodtak meg. Ennek volt köszönhető, hogy 1877-ben sikerült az orosz–török háborút a Balkán-félszigetre korlátozni.¹

Amikor azonban a berlini kongresszus után Ausztria–Magyarország és Oroszország közt aggasztó feszültség keletkezett, Ferenc József 1879. október 7-én ismét csak a béke megóvása céljából kötötte meg Németországgal a véd- és dacsövetséget,

¹ Bár a főhadszíntér a Balkán volt, az orosz–török háború a Kaukázusban is zajlott. (*Ligeti Dávid megjegyzése.*)

amit 1883-ban megújítottak, s melyhez később Olaszország is csatlakozott.

Ugyancsak a béke megőrzését szolgálta 1884-ben a „három császár – második – találkozója”. A következő években támadt ugyan időnként feszültség, de Ferenc József békeakarata mindig elsimította az izgalmak hullámain. Ausztria–Magyarországnak nem voltak területi igényei, csupán meglévő területének megtartásával törődött. Ez okból tekintett el a császár és király 1903-ban – Sándor szerb király meggyilkolása után – a beavatkozástól a belgrádi viszonyokba. Az Oroszországhoz való viszony később kielégítő lett, és ezt megerősítette Miklós cár Ferenc Józsefnél tett látogatása, amelyre a mürzstegi vadászkastélyban került sor.

1908-ban azonban olyan események következtek be, amelyek drasztikusan megzavarták Ausztria–Magyarország² és Oroszország politikájának összhangját. Törökországban a szultáni önkény kiváltotta az ifjútörök felkelést, mire a szultán a rég felfüggesztett alkotmányt ismét helyreállította. Ekkor Ferdinánd bolgár király proklamálta Bulgária függetlenségét és mindjárt rá – október 5-én – a Monarchia Bosznia és Hercegovina annektálását.

A berlini szerződés egyoldalú megváltoztatása újabb bonyodalmak kútforrásává vált. Szerbia és Törökország hevesen tiltakoztak, de német együttműködéssel sikerült a Szerbia felől fenyegető háborús veszély eloszlátása és Ausztria–Magyarország eljárásának általános elismertetése. A külpolitikai helyzet azon-

² Írásában Arz a németben gyakrabban használt Ausztria–Magyarország fogalmat használja az Osztrák–Magyar Monarchia helyett. Átdolgozott fordításunkban ezért mindkét formula megjelenik, jóllehet közjogi szempontból a második elnevezés helyes. (A szerkesztő megjegyzése.)

ban még az annexió előtt erősen Ausztria–Magyarország hátrányára fejlődött, mert VII. Eduárd király vezetése alatt Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország között megegyezés (*antant*) volt kialakulóban.

De a kettős monarchián belül is fenyegető megrázkódtatások vetették előre árnyékukat: „Ma inkább, mint valaha van szükség erős, rendezett, jól felszerelt hadseregre” – jelentette a hadsereg kiépítéséért aggódó Conrad, a Vezérkar főnöke az uralkodónak, aki erre „Igen, bizonyára, Isten tudja...” szavakkal felelt, de egyúttal békeszeretetét is hangsúlyozta: „Az uralkodó kötelessége a béke fenntartása.”

Conrad panaszkodott az önmegettartoztatás miatt, amelyet az osztrák–magyar politika Szerbia és barátai fenyegetőzéseivel szemben tanúsított, és amelyben ő a gyengeségérzet megnyilvánulásának bizonyítékát látta. A császár–király elé ismételtelen olyan javaslatokat tett, amelyekben megelőző (preventív) háborút javasolt Olaszország és Szerbia ellen, és ezáltal éles ellentétbe került gróf Aehrenthal külügyminiszterrel. A békevágytól sarkallt Ferenc József Conrad ellen döntött, aki az 1911. november 15-i kihallgatásról azt írja, hogy a császár izgatott hangon ezt mondta neki: „Az én politikám a béke politikája. Ehhez az én politikámhoz kell mindenkinek alkalmazkodnia. [...] Lehetséges, sőt valószínű, hogy háborúra kerül a sor, de csak akkor, ha Olaszország bennünket megtámad.”

Conradot ekkor felmentették a Vezérkar főnökének beosztásából.

Az annexiók válság után az Ausztria–Magyarország és Szerbia közt megmaradt feszültség egyre inkább növekedett. Oroszország vezetése alatt létrejött a tulajdonképpen az Osztrák–Magyar Monarchia ellen irányuló Balkán-szövetség, amely azon-

ban egyelőre Törökország ellen indított háborút. A zsákmány felett támadt viszály folytán ez a szövetség aztán felbomlott.

A Balkán-háborúk azonban érezhetően megtépázták Ausztria–Magyarország tekintélyét a Balkán-félszigeten. Conrad – aki Ferenc Ferdinánd főherceg trónörökös szorgalmazására ismét a Vezérkar főnöke lett – az 1913–14-i év fordulóján újból kifejtette a császár–királynak egy három fronton viselendő háború veszélyeit, és megelőző csapatát javasolt. De az uralkodó békepolitikáját nem tudta megingatni. Még az 1914. június 28-án bekövetkező sarajevói katasztrófa sem keltett Ferenc Józsefben harcias hangulatot. Redlich professzor írja *Ferenc József ausztriai császár* című igen népszerű könyvében, hogy a császár úgy nyilatkozott: „Bármily borzalmas is a Sarajevóban elkövetett gazdaság, egy ember halála miatt nem lehet háborút szítani, mégha egy főhercegről van is szó.”

Amikor pedig július 25-én megkapta a jelentést, amely szerint a belgrádi császári és királyi követ a Szerbiához intézett ultimátumra adott szerb választ elfogadhatatlannak találta – Margutti tábornok *Az idős császárról* című könyve alapján –, ezt mondta: „Nos, a diplomáciai viszony megszakítása még mindig nem jelent háborút.”

Miután alapos és gondos vizsgálat után úgy érezte, hogy – Szerbia magatartása következtében – kénytelen meghozni az elkerülhetetlen döntést, lépése súlyos következményének teljes tudatában döntött így. Conrad von Hötzendorf a császár és király magatartását – hosszú uralkodásának ezen legnehezebb napjai során – így ítéli meg: „A császár avval a legteljesebb komolysággal és mélyen gyökerező kötelességtudással, mely lényének tulajdona volt, határozta el magát a háborúra, az elhatározás súlyának teljes tudatában.”

Nehéz szívvel indította meg a háborút. A mozgósításkor kiadott kiáltványában hangsúlyozza: „Mindent meggondoltam, mindent megfontoltam. Nyugodt lelkiismerettel lépek a kötelesség útjára. [...] Bízom Ausztria–Magyarország önfeláldozó lelkesültséggel telt vitéz hadseregében.”

A szarajevói aljas gyilkosság fellebbentette a fátyolt a világhatalmak koalíciójáról, mely a monarchia léte és becsülete ellen irányult, és ez csikarta ki az uralkodótól azt az elhatározást, hogy államai sorsát dicsőséges hadseregére bízta.

Ferenc József kezdettől fogva csekély reményt táplált aziránt, hogy a háború jól fog végződni, és rossz előérzettel kijelentette: „Ha már el kell pusztulnia a Monarchiának, legalább becsülettel menjen tönkre!”